

Ladislav Nagy

**Palimpsesty,
heterotopie & krajiny**

Historie v anglickém románu
posledních desetiletí

Palimpsesty, heterotopie a krajiny

Historie v anglickém románu posledních desetiletí

Ladislav Nagy

Recenzovali:

PhDr. Petr Chalupský, Ph.D.

prof. PhDr. Martin Procházka, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Redakce Alena Jirsová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2016

© Ladislav Nagy, 2016

ISBN 978-80-246-3232-2

ISBN 978-80-246-3259-9 (pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod	
Inspirace, tematické odůvodnění, struktura, záměry a metodologie	7
Tematické vymezení	10
Ústřední témata	15
Struktura a záměry práce	19
Historie jako problém	22
Nová historie a inspirace pro román	32
Problém reprezentace	35
 Znovuobjevení viktoriánci	 39
Francouzova milenka jako zdroj inspirace pro návrat do devatenáctého století a zároveň existenciální román?	44
Experimentální próza?	54
Autorské komentáře, vstupy a epigrafy v záhlaví kapitol – narušení textu	55
Michel Faber: <i>Kvítek karmínový a bílý</i> aneb obrazy prostituce ve viktoriánském Londýně	62
Volba prostředí – další autorské gesto	65
Vzestup a pád jedné hrdinky	67
Marcus, viktoriánská pornografie a myšlení resentimentu	71
Role nové historie	75
 Londýn a město jako palimpsest	 76
Peter Ackroyd: psychogeografie a apokryf	78
Iain Sinclair aneb za hranice města	89
Alan Moore: Za hranice žánru	96
 Venkov znovunavštívený	 102
Dimenze místa, souřadnice	104

Postpastorální román a venkov jako protiklad města	106
Místní dějiny Fens jako alternativa velké historie	108
Ulverton: vrstvy	114
Příroda, smysl, pravda, dějiny	118
Příběhy z archivů	120
Archiv? Dokumenty, knihovna nebo muzeum?	125
V knihovně	127
Viktoriánský milostný příběh znovu	129
Pravda? Anebo jen konstrukce?	130
Flaubertův papoušek – literární bádání trochu jinak	133
Příběh a opakování	134
Palimpsest a hybridita	137
Literární souputníci	137
Salman Rushdie: Palimpsest jako oblast svobody	139
Konstrukce narativní autority	144
Chvála hybridity	146
Zadie Smithová a změt' hlasů	147
Závěr	152
Summary	155
Bibliografie	158

Úvod

Inspirace, tematické odůvodnění, struktura, záměry a metodologie

Když v říjnu 2009 obdržela Hilary Mantelová Booker Prize za rozsáhlou tudorovskou fresku *Wolf Hall*,¹ bylo možné to chápat jako potvrzení trendu, který se v současné britské próze posledních desetiletí prosazuje stále silněji: obnoveného zájmu o historii, jež současným autorům slouží jako objekt zkoumání, ale i zdroj tematické a narativní inspirace.

Při byt' jen zběžném pohledu na současnou britskou knižní produkci si nelze nepovšimnout dvou fenoménů: absolutní nadvlády románu a značného množství románů s historickou tematikou². Zájem o historii je nápadný nejen při studiu krásné literatury – vlastně by bylo možné říci, že dávno odezněla někdejší revolta proti historickému vědomí i historismu jako takovému. Dnešní zájem o historii – zejména v intelektuálně náročných podobách – má daleko k historismu devatenáctého století: namísto někdejších kontinuit vystoupily diskontinuity. Současné myšlení odmítlo velké příběhy i reduktivní historické strategie, které je umožňovaly a které držely ideu pokroku. Ruku v ruce se zpochybněním tradičního pojetí vývoje se neslo zpochybnění západního pojetí reprezentace. Michel Foucault, Richard Rorty, Jacques Derrida a další přesvědčivě ukázali, nakolik je tradiční pojetí reprezentace problematické. Historikové jako Hayden White, E. J. Hobsbawm, Paul Ricoeur či Paul Veyne zase poukázali na to, že tradice i dějiny jsou určitým konstruktem, tedy něčím, co neexistuje samo o přirozeně, ale co se rodí ve stále nových interpretacích. Dějiny i tradice jsou především dílem jazyka – a tento názor otevřel nové možnosti pro studium intertextuality.

---

1 V českém překladu vydalo pod stejnojmenným názvem Argo v roce 2010.

2 Zde dlužno dodat, že v kontextu ostrovní knižní produkce takto laděné romány doplňuje výrazný žánr biografii, který má v britské literatuře naprosto ojedinělé postavení, a též bohatá produkce historických knih věnujících se – samozřejmě na různé úrovni a s proměnlivou kvalitou – nejruznějším historickým obdobím či událostem.

Samozřejmě současný zájem o historii nemá jen intelektuálně náročné podoby. Dokonce by bylo možné říct, že většina historických nebo historizujících projektů vážně uvažování o problému historie a historické reprezentace vůbec nereflktuje – mám na mysli širokou škálu od patetických historických velkofilmů přes středověké detektivky, tematické zábavní parky, nejrůznější „středověké“ skanzeny až po skupinky historického šermu. Na druhou stranu i ty nejpokleslejší podoby zájmu o historii poskytnou cenný materiál sémiologovi studujícímu způsoby, jimiž je minulost³ konstruována. Zaměření této práce však není sémiologické, nýbrž literární: nevybíral jsem texty jako symptomy módních vln, nýbrž jsem se zaměřil na knihy, jež mají literární hodnotu a obstojí samy o sobě.

Ani tak nebyl výběr snadný. K průvodním jevům obnoveného zájmu o historii patří skutečnost, že téměř každý významnější současný britský autor (nebo autorka) má ve svém díle román, jenž se historie nějak dotýká: Martin Amis napsal mrazivý příběh o holocaustu (*Šíp času*) a neméně děsivý příběh o zvrácenosti komunistické ideologie (*Návštěvní barák*), pro Salmana Rushdieho (až na výjimku v podobě románu *Žuřivost*) představuje minulost hlavní téma, Graham Swift napsal úžasnou *Žemi vod*, Kazuo Ishiguro hned několik vynikajících románů zachycujících dilemata minulosti (*Malíř pomíjivého světa*, *Soumrak dne*, *Když jsme byli sirotky*), Pat Barkerová je autorkou fascinující trilogie z doby první světové války, v níž zachytila životní osudy básníka Siegfrieda Sassoon, Jeanette Wintersonová vytvořila překrásný příběh z dob napoleonských válek (*Vášeň*) a znepokojivý román z raně novověkého Londýna (*Jak se štěpí třešeň*), Barry Unsworth věnoval historii většinu své tvorby, stejně tak Lawrence Norfolk, Peter Ackroyd či již zmíněná Hilary Mantelová. Rose Tremainová napsala poutavou knihu z doby Stuartovské restaurace a Philip Hensher se zas vrátil do Afghánistánu devatenáctého století a předložil čtenáři nejen osobitý pohled na dějiny této země, ale též literárně vynikající pastiš Tolstého textů. Takto by bylo možné pokračovat donekonečna – vedle autorů, jejichž literární hodnoty jsou nezpochybnitelné, bychom našli stovky dalších, kteří se vezou na vlně popularity historizující literatury. Škála je široká a neméně široké je i zaměření: někteří píší knihy, které zavedené pojetí historie problematizují (Swift, Barnes), jiní naopak píší velice tradičně (Tremainová, Unsworth). Někteří používají historii k oslavě určité kulturní tradice (Ackroyd), jiní

3 Viz Umberto Eco. *Travels in Hyperreality*. London: Picador, 1987, zejména kapitulu „The Return of the Middle Ages“.

v ní spatřují nástroj boje proti současnému stavu (Sinclair), další pak přistupují k historii s určitou agendou (Watersová, Kiran Desaiová), kdy se pokoušejí do historie zasadit významná témata současného diskurzu (lesbickou orientaci v případě Watersové, problém kolonialismu a postkolonialismu v případě Desaiové).

Tematické vymezení

Výběr spisovatelů, jimiž se konkrétní práce zabývá, je vždy ovlivněn mnoha faktory: autorovými názory, postoji, liniemi, po nichž se ubírá jeho uvažování, ale zároveň faktory poměrně náhodnými, kdy často rozhodují maličkosti, například s jakou knihou se autor setkal a kdy. Vzhledem k tomu, že jednou z hlavních tezí tohoto textu je spojitost mezi obnoveným zájmem o historii v literatuře a novým historismem jakožto jedním z významných trendů současného myšlení (který mimo jiné zpochybnil jasnou definici historiografie a fikce a hranice mezi nimi), rozhodl jsem se z bohaté současné britské prózy vybrat několik konkrétních děl, která jsou inspirována dějinami, dotýkají se současné percepce historie a mnohdy problematizují zavedené obrazy minulosti.⁴ Žádný ze zde interpretovaných románů proto není historický román v tradičním žánrovém vymezení (jedinou výjimkou je snad Faberova kniha *Kvítek karmínový a bílý*, jež byla do práce zařazena pro autorský odstup a experimentální narativní techniky, jimiž Michel Faber navazuje na *Francouzovu milenku*).

Vzhledem k charakteru knih, jimiž se zde zabývám, se mi jevilo jako případné i přínosné postavit text nelineárně, tedy nikoli jako sledování určitých vývojových tendencí, kdy bych se pokoušel vystopovat, jakým způsobem, kdy a jak ten či onen autor inspiroval jiného spisovatele. To je snad téma legitimní pro literární historii, nicméně nová historie a historiografie dvacátého století obecně ukázaly spoustu nových pohledů na historii – ať už jde o „archeologii“ Michela Foucaulta, „neudálostní historii“ Paula Veyna či starší zkoumání mentalit školy Annales –, které se právě v pohledu na literaturu druhé poloviny dvacátého století ukazují jako velice inspirativní.

---

4 Vývoji a proměnám historického románu v anglické literatuře se hodlám věnovat v jiné práci, v níž bych chtěl pojmut téma historického románu šířeji, analyzovat vývoj tohoto žánru od prvopočátků do současnosti a zároveň se zaměřit na příbuzný literárněkritický aspekt.

V pohledu inspirovaném novohistorickým myšlením není ani třeba se pokoušet o sestavení nějakého velkého příběhu, v němž by jednotlivé romány, anebo spíše jejich autoři, na sebe plynule navazovali a „překonávali“ se. Dějiny, jak je vnímá podstatná část současného myšlení, jsou spíše dějinami rozbitými na jednotlivé fragmenty než dějinami plynutí; nabízejí hodně místa pro narativní strategie, leč jen málo prostoru pro velké příběhy, anebo spíše pro „velký příběh“. Velké příběhy jsou podezřelé – a téměř vždy znásilňují pluralitu ve jménu nějakého cíle. Psát velký příběh znamená znát počátek i cíl a vnímat dějiny jako plynutí od známého počátku k cíli. Současní filosofové, antropologové a literární kritici tyto pojmy dosti zásadním způsobem zpochybňují a nahrazují jinými: přímka vývoje se dělí do nesčetných meandrů, které se s každým krokem vpřed vracejí i vzad – moderní myšlení ovládají koncepty návratu, opakování a rozdílu.

Cílem této knihy ale není psát literární historii, ani monografii o vývoji konkrétního žánru, v tomto případě románu zabývajícím se historií. Pokouším se zaměřit na vztah současné a nedávné britské prózy k dějinám jako a) tématu, b) textu, c) prostoru, d) tradici, e) identitě a pokouším se mezi těmito rovinami nalézt určité vztahy, které charakterizují dynamiku současné britské prózy.

Existují v současném románu zabývajícím se historií témata, jež mají větší závažnost nežli jiná a jež se vyskytují ve více textech tak, aby bylo možné tyto texty uzavřít do jednotícího rámce? Lze navíc tato témata pojednat tak, aby práce tvořila určitý celek, aniž by se však setřela osobitost jednotlivých textů? Lze najít v analyzovaných textech určitá pojítka, vazby, jež by byly něčím víc než jen stěží obhajitelným řetězcem příčin a následků, vlivů a inspirací? Právě snaha odpovědět na tyto otázky mne vedla k vytyčení pěti významných tematických okruhů, které protínají ústřední, různě zpracovaná témata. Jsou to tyto okruhy: město, venkov, knihovna/archiv, viktoriánský román a konstrukce dějin jako palimpsest. Ty pak prolínají témata ústřední, nahlížená z různých úhlů a zpracovávaná často diametrálně odlišným způsobem: vztah románového psaní k historiografii a inspirace novohistorickým nahlédnutím narativního charakteru historiografie, problematizace velkého příběhu pokroku a myšlení diskontinuity, odpovědnost vůči tradici, uchopení historického místa jako svého druhu heterotopie, tedy místa-nemísta, jež může nahradit vágní pojem *genia loci*.

Ony dílčí tematické, anebo vlastně spíše obsahové okruhy byly zvoleny i s ohledem na širší literární, myšlenkový i kulturní dopad. Kdy si poměrně jasně definovaný vztah město–venkov doznal v posledních

desetiletích značných proměn⁵ – a knihy analyzované v prvních dvou kapitolách se některých aspektů této změny dotýkají, zejména pak destabilizace fixního protikladu centrum–periférie. Při znejistění takto vytyčeného protikladu vystává řada otázek, například: co zakládá ono centrální postavení města? Jak se liší identita města od identity venkova? Právě psaní je jedním z významných způsobů, jak zpochybňovat hierarchické protiklady kdysi považované za pevně dané, jak odhalovat mýty a předkládat konstrukce jiné, jež do jisté míry vytěsňují dřívější pohledy na minulost: v případě Londýna to lze vidět na různých způsobech, jimiž Peter Ackroyd, Iain Sinclair a Alan Moore pracují s architektonickou „dezinterpretací“ Hawksmoorovy architektury, již každý používá ke svým vlastním cílům a účelům. Podobně Graham Swift v *Žemi vod* a Bruce Chatwin v románu *Na Černém vrchu* s pomocí lokální historie a starých mýtů zpochybňují protiklad venkov/tradice – město/globalizovaný svět. A Iain Sinclair v knize *Obchvat* (Orbital) přesvědčivě ukazuje, že protiklad město a vesnice neexistuje jasně ani ve skutečnosti – hranice musí být dostatečně propustná. A přesně to se podle Sinclaira stalo na okraji Londýna.

Dalším protikladem, který utvářel myšlení a poetiku velké části dvacátého století, je kontrast mezi moderní svobodou projevu (ne nutně chápanou politicky) a upjatostí, již si moderní doba ztotožňuje s viktoriánskou érou. Z delšího časového odstupu – a při podrobné analýze dobových textů – docházejí moderní historici k názoru, že i tento protiklad je do značné míry diskutabilní, byť jde o interpretaci, jež sehrála významnou úlohu v dějinách literatury a modernistům umožnila se vymezit oproti starší tradici. Klasickým příkladem jasně vymezeného protikladu mezi viktoriány a modernou je – vedle esejů modernistů jako Lytton Strachey – freudovská kniha Stephena Marcuse, které se později v prvním díle *Dějiny sexuality* chopil Michel Foucault, jenž na podrobné analýze dobového diskurzu Marcusovy závěry problematizoval. Marcusova freudovská interpretace totiž stojí na pojmu vytěsnění: viktoriáni sexualitu vytěsňovali ze svých životů, upírali jí právo na existenci ve slovech, píše Marcus. Foucaulta nezajímá, jak „to skutečně bylo“ – analyzuje viktoriánskou éru na úrovni diskurzu a dochází k poměrně zajímavému zjištění: viktoriánský diskurz zdaleka mluvení o sexualitě nepotlačuje, naopak jej vynucuje a podřizuje přísné ekonomii. Zde je třeba zdůraznit, že Foucaultova analýza – stejně jako analýzy jeho před-

5 Zde dlužno dodat, že proměna tohoto vztahu není věcí jen literární percepcie, ale též skutečnosti a socio-ekologických diskusí. Pro více informací viz např. Václav Cílek. *Krajiny vnitřní a vnější*.

chozích knih – zůstává na rovině diskurzu. To, co je mimo diskurz, dává francouzský filosof „do závorek“. Je nicméně zajímavé, že směr, jímž ukazují jeho zpochybnění Marcusovy analýzy, potvrzují i současní empiričtí historikové. Spisovatelé jako Michel Faber nebo Sarah Watersová ve svých románech tento fixní protiklad zpochybňují a velice subtilně ukazují (aniž by byli nějakými nadšenými obhájci viktoriánské éry), nakolik je obraz viktoriánů coby prudérních, omezených a upjatých individuů určitou dobově podmíněnou interpretací.

Text/skutečnost a knihovna/svět jsou protiklady, které jsou destabilizovány přinejmenším od Mallarméa, od něhož myšlení cézury mezi slovy a věcmi vede přes Borgese, Foucaulta až k současným autorům jako například Julian Barnes. Knihovna je věčnou připomínkou intertextuality a permanentním odkladem na cestě k počátku – před hledajícího staví vždy nové texty. Knihovna má pro moderní myšlení ještě jeden význam: ruší iluzi hloubky a namísto ní nabízí rozprostraněnost povrchu a vztahy mezi jednotlivými texty. Knihovna je ovšem zároveň dokonalým labyrintem – což zakouší právě hrdina Barnesova románu, když se snaží najít originál papouška, který posloužil Flaubertovi jako model při psaní povídky *Prosté srdce*. Jeho cesta je však jeden velký regres... naráží na další a další textové stopy a nakonec je nucen přijmout pluralitu neurčitosti. Texty uložené v knihovně nemají jen svou literární hodnotu, nýbrž i hodnotu ekonomickou, neboť i ony jsou součástí oběhu zboží – tuto skutečnost reflektuje ve významném románu *Posedlost* právě A. S. Byattová, jež na pozadí příběhu lásky v době devatenáctého století rozehrává zajímavý boj o „rukopis“ coby fyzický artefakt mezi zemí, jež si na něj činí kulturní nárok (Británie) a zemí, která svou historii postrádá (Spojené státy) a snaží se tento nedostatek vyrovnat využitím ekonomické síly a nákupem hmotných relikvií.

Posledním okruhem, na který jsem se zaměřil, je pojetí dějin jako palimpsestu u Salmana Rushdieho a rozvedení tohoto konceptu k pojetí národní hybridity u Zadie Smithové. Pokud jsou dějiny vždy nějakým uměle vytvořeným dílem, jsou též „něčím“ konstruktem – ten, kdo vykládá dějiny, je vždy nějakým způsobem tvoří, anebo přispívá do mozaiky, z nichž se rodí. Právě pojetí dějin jako palimpsestu, v němž se překrývají příběhy a interpretace, různě se zdvojují anebo naopak popírají, otevírá prostor svobody. Je ostatně příznačné, že právě takové pojetí je nevídané v totalitních režimech – znejistuje základy „jediné pravdy“, zpochybňuje nárok dominantního příběhu na esenciální pravdivost a ukotvenost. Takovéto pojetí dějin se úzce dotýká pojetí národa a tradice, dvou pojmů, které se v románech zabývajících se historií znovu a znovu vracejí. Tradi-

ce – jak zdůraznil T. S. Eliot – nemůže být myšlena jako slepé následování předchozích generací. Má-li mít tradice nějaký význam, pak musí být chápána zejména jako komplikovaný proces opakování a rozdílů, jako výzva k přepisování. S tím je úzce spojeno i problematické vymezení národa – pokud nelze myslet dějiny jako jeden jednolitý příběh, není možné pojímat národ ani jako nějakou „čistou“ jednotu, nýbrž jako různorodý celek, který nikdy nemůže nalézt pevné kořeny. Ty jsou vždy rozptýlené v pluralitě.

Ústřední témata

Pěti tematickými okruhy prolínají témata ústřední: psaní jako palimpsest, myšlení diskontinuity, pojem odpovědnosti a pojetí historického místa jako heterotopie. Právě tato témata jsou při čtení jednotlivých textů akcentována, aniž by ale řídila celou interpretaci.

Pojem „palimpsestu“ – v němž se spojuje prostor, text s časovou linií a jejími rupturami – se ukazuje pro výklad románů zabývajících se historickou tematikou jako neobyčejně přínosný, a to zejména tam, kde autor používá techniky jako pastiš. Navíc tento pojem vyvazuje text z pojetí pouhého fyzického artefaktu a zároveň nespočívá u strukturalisticky pojímané intertextuality, byť v podobném duchu pojem palimpsest vykládá například Gérard Genette⁶. V moderní anglické literatuře pojem jako jeden z prvních použil Lawrence Durrell v románu *Alexandrijský kvartet*. Durrell píše o městě, které označuje jako palimpsest, neboť sestává z několika rovin, jež se časem natolik prolínuly, že nejde přesně jednu odlišit od druhé. Tento charakter města se zároveň odráží v textu, jímž je popisováno, a to jak na úrovni obsahové, kdy text v různých podobách obsahuje reference k jednotlivým úrovním, tak na úrovni formální výstavby, kdy původní vyprávění je postupně překrýváno dalšími rovinami. Podobné pojetí lze nalézt ve zde diskutovaném románu *Hawksmoor* od Petera Ackroyda. Ten popisuje práci architekta Hawksmoora jako palimpsest, neboť architekt staví na ruinách, doslova kutilsky používá vše, co se mu hodí, a přitom sám buduje svůj text stejně, včetně pastíše prózy sedmnáctého století. Sinclair, inspirován pouličními sprejery, zase sáhne po místních historkách londýnských předměstí, ale neváhá zabrousit ani do pradávných mýtů – a výsledkem je někdy až chaoticky působící text plný přeryvů, nebo dokonce záhybů, který stejně jako text Ackroydův

---

6 Gérard Genette. *Introduction à l'architexte*. Paris, 1979.